

Sprawozdania

Sprawozdanie z XII Konferencji Klubu Psychologii Autonomicznej „Homo Automaticus czy Homo Sapiens” Jadwisin, 28-30 czerwca 2006 roku

W dniach od 28 do 30 czerwca 2006 r. w Jadwisinie pod Warszawą, w ośrodku pięknie położonym nad Zalewem Zegrzyńskim, odbyła się XII Konferencja Klubu Psychologii Autonomicznej pod hasłem „Homo Automaticus czy Homo Sapiens”. Klub Psychologii Autonomicznej skupia badaczy zajmujących się problematyką procesów automatycznych i kontrolowanych oraz relacją między świadomością i nieświadomością, przy czym nieświadomość obejmuje – zgodnie z paradygmatem poznawczym – utajone przetwarzanie informacji. Jednym z celów Klubu jest ułatwienie komunikacji między różnymi ośrodkami badawczymi, dlatego skupia on badaczy z kilku środowisk, do których należą m.in. Uniwersytet Warszawski, Instytut Psychologii Polskiej Akademii Nauk, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Warszawie wraz z wydziałami w Sopocie i Wrocławiu, Uniwersytet Gdański oraz Uniwersytet Jagielloński. Tegoroczna konferencja w Jadwisinie była dwunastą z kolei i miała charakter otwarty, tzn. mogły w niej brać udział również osoby niezrzeszone w Klubie. Zgodnie z założeniem organizatorów miała ona mieć charakter interdyscyplinarny, po to, aby „przybliżyć zrozumienie zależności między myślącym podmiotem a regulacją automatyczną” (z materiałów konferencyjnych). W tym celu oprócz standardowych sesji referatowych i posterowych zorganizowano dwie dyskusje panelowe, do których zaproszono wybitnych profesorów, specjalistów z różnych dziedzin psychologii, jak również dyscyplin pozapsychologicznych. W gronie tym znaleźli się profesorowie: Wanda Ciarkowska, Dariusz Doliński, Krystyna Drat-Ruszczak, Wodzisław Duch, Maria Jarymowicz, Alina Kolańczyk, Wiesław Łukaszewski, Magdalena Marszał-Wiśniewska, Czesław Nosal, Ewa Trzebińska, Bogdan Wojciszke, Andrzej Wróbel. Zaproszono również prof. Tadeusza Gadacza, który jednak ostatecznie nie mógł wziąć udziału w konferencji.

W pierwszym dniu konferencji odbyły się warsztaty statystyczne dla studentów i młodych badaczy, prowadzone przez prof. Jerzego Karyłowskiego, oraz trzy sesje referatowe. W pierwszej Małgorzata Gamian przedstawiła referat pt. „Czy Abraham, eskalując prośby do Boga, miał szansę ocalić Sodomę i Gomerę” poświęcony moderatorom zjawiska „stopy w drzwiach”, a Anna Szuster – referat „Standardy pozaosobiste a wartościowanie”, którego przedmiotem była specyfika funkcjonowania osób o endo- i egzocentrycznej orientacji społecznej. W drugiej sesji można było wysłuchać referatu Moniki Grzesiak-Feldman pt. „Rola schematu JA i schematu MY w wykraczaniu poza spiskową percepcję świata społecznego” oraz Barbary Gawda pt. „Automatyzm koncentracji na sobie w narracjach osób ze zdiagnozowaną osobowością antyspołeczną”. Obydwie koncentrowały się na problematyce Ja, przy czym pierwszy prezentował badania dotyczące związku między stopniem wyodrębnienia schematu JA i schematu MY a skłonnością do posługiwania się stereotypem spiskowym, natomiast drugi był zorientowany bardziej klinicznie (wyniki badań dotyczących osób z zaburzoną osobowością).

Na trzecią sesję złożyły się trzy referaty, których tematyka skupiała się wokół nieświadomego afektu i badań prowadzonych w paradygmacie afektywnego poprzedzania: Ich autorami byli: Dorota Karwowska („Uwarunkowania podatności procesu oceniania na wpływ utajonego afektu”), Joanna Sweklej, Małgorzata Godlewska, Robert Balas, Grzegorz Pochwatko („Nieświadomy afekt, nastrój i podobieństwo jako uwarunkowania intuicyjnych wyborów”) oraz Aleksandra Fila-Jankowska, Julia Boguszewska, Paweł Wysokiński, Dorota Rudnicka, Klaudyna Gajewska („Podnoszenie samooceny w efekcie podprogowego warunkowania”).

Drugi dzień konferencji rozpoczęła pierwsza z zaplanowanych dyskusji panelowych, której temat brzmiał: „Nieświadoma samokontrola – automatyczna dowolność”. Po przedstawieniu przez prof. Alinę Kolańczyk celów dyskusji prof. Bogdan Wojciszke wygłosił wykład, w którym przedstawił między innymi ciekawą tezę, że nieświadomość prawidłowości psychologicznych jest ontologicznym warunkiem ich istnienia, a automatyzacja procesów ułatwia rozwój, ponieważ uwalnia zasoby, które mogą być wykorzystane dla budowania nowych i bardziej złożonych struktur i procesów. W dyskusji wzięli udział profesorowie: Wanda Ciarkowska, Ewa Trzebińska, Czesław Nosal oraz wspomniany już Bogdan Wojciszke; całość prowadziła prof. Alina Kolańczyk. Dominującym wątkiem dyskusji stała się relacja pomiędzy procesami świadomymi a nieświadomymi, zobrazowana metaforą „jeźdźca i słonia”. Poszczególni dyskutanci różnili się między sobą opinią na temat znaczenia, jakie dla funkcjonowania człowieka ma świadomość (metaforyczny „jeździec”). Chociaż podkreślano wciąż nierozstrzygnięty charakter tego problemu, to większość rozmówców skłaniała się ku stwierdzeniu, że procesy automatyczne i w dużej mierze utajone pozostają również autonomiczne, a co za tym idzie – znaczenie procesów świadomych nie jest aż tak duże, jak się to powszechnie uznaje. Posługując się przywołaną tu metaforą można powiedzieć, że jeździec może podróżować na grzbiecie słonia, nie ma jednak zbyt dużego wpływu na jego zachowanie, a więc również i na to, w jakim kierunku podąży.

Po przerwie odbyła się interaktywna sesja posterowa (23 plakaty o dość zróżnicowanej tematyce) oraz dwie sesje referatowe. Podczas pierwszej sesji dwa z trzech referatów dotyczyły problematyki uwagi, przy czym pierwszy koncentrował się na źródłach kosztów przełączania uwagi między zadaniami (Kamila Śmigasiewicz „Monitorowanie konfliktu a przełączanie uwagi między zadaniami”), a drugi na mimowolnej i kierowanej uwadze w procesie percepcji obrazu, na przykładzie malarstwa i fotografii (Anna Waligórska „Obraz w polu uwagi. Automatyczna i kierowana percepcja złożonych kompozycji”). Trzeci referat w tej sesji (Blandyna Skalska i Piotr Jaśkowski „Wpływ wskazówek widocznych i maskowanych może być strategicznie maskowany”) dotyczył badań nad wpływem bodźców podprogowych mających charakter wskazówki na szybkość reakcji na określony bodziec.

W kolejnej sesji referatowej zaprezentowano jeszcze jedno wystąpienie dotyczące procesów uwagi (pt. „Automatyzm wpływu zaprzeczonych poleceń na ukierunkowanie uwagi”), w którym autor (Józef Maciuszek) poruszył zagadnienie paradoksalnych efektów wykorzystania przeczeń w poleceniach i prośbach. Dwa ostatnie referaty tej sesji odnosiły się do psychologii marketingu. Ewa Czerniawska, stawiając pytanie „Czy można wodzić konsumenta za nos?”, rozważała wpływ zapachów na zachowania konsumenckie oraz wynikające z tego możliwości odwoływania się do zmysłu węchu w strategiach marketingowych. Tematem ostatniego referatu była nagość w reklamach (“Nakedness in advertising – does nakedness really increase memorization of brands”), a jego autorami byli Ewa Domaradzka, Anna Majkowska, Jean-Christophe Giger i Grzegorz Pochwatko.

Zakończeniem drugiego dnia konferencji był wieczór autorski Marka Kondrata, w czasie którego przy lampce wina można było posłuchać historii z życia wybitnego polskiego aktora, jak również opowieści o winie, którego jest koneserem i znawcą. Przy tej okazji odbyła się ciekawa dyskusja na temat utożsamiania się z rolą oraz blasków i cieni zawodu aktora.

Na program ostatniego dnia konferencji złożyły się zasadniczo dwa główne punkty: dyskusja panelowa oraz sesja posterowa. Temat dyskusji brzmiał „Homo sapiens: w poszukiwaniu autonomii podmiotu”, i o ile na pierwszym panelu dominowała problematyka relacji pomiędzy zjawiskami świadomymi i nieświadomymi (metafora słonia eksploatowana do granic możliwości), o tyle tym razem zamierzeniem organizatorów, wyrażonym przez prof. Marię Jarymowicz, było większe skupienie się na osobie, na podmiocie. Dyskusję otworzył referat prof. Andrzeja Wróbla, w którym starał się on ukazać neuronalne podłoże zjawisk związanych z uwagą, a więc poniekąd – również ze świadomością. Wśród głównych dyskutantów znaleźli się profesorowie: Krystyna Drat-Ruszczak, Dariusz Doliński, Wodzisław Duch (kognitywista, fizyk i neurobiolog) i Andrzej Wróbel, a całość prowadziła prof. Maria Jarymowicz. Ton dyskusji nadało jedno z pierwszych stwierdzeń wykładu prof. Wróbla dotyczące trudności z prowadzeniem badań nad podmiotem. Z tego względu, podobnie jak w pierwszej dyskusji, skupiono się nie tyle na autonomii podmiotu, ile na relacji pomiędzy procesami świadomymi a procesami nieświadomymi. Odwołując się do badań z zakresu neuronauki, wyraźniej jeszcze niż w poprzednim panelu zaakcentowano znaczenie automatyzmów. Prof. Drat-Ruszczak, próbując zrównoważyć to stanowisko, wskazywała na zjawiska z obszaru psychologii klinicznej, których interpretacja – o ile nie ma polegać na prostym redukcjonizmie – musi uwzględniać istotne i autonomiczne znaczenie świadomości.

Ostatnim punktem programu konferencji była sesja posterowa, na której zaprezentowano kolejne 24 plakaty. W połączeniu z posterami z poprzedniej sesji wzięły one udział w konkursie na najciekawszą prezentację. Zwyciężył plakat Magdaleny Stec pt. „Deklaracje i czasy reakcji jako wskaźniki w badaniach nad utajonymi postawami wobec ras ludzkich”. Dodatkowo wyróżniono cztery inne prezentacje, po dwie w kategoriach doktorantów i doktorów. Należy przy tym podkreślić wysoki poziom tak merytoryczny, jak i formalny zdecydowanej większości zaprezentowanych prac.

Podsumowując, konferencja ze względu na poruszaną problematykę, treść i sposób prezentacji poszczególnych wystąpień miała bardzo inspirujący charakter. Przyczynił się do tego dobry pomysł na organizację całości. Doskonale wyważono proporcje między wystąpieniami prelegentów a dyskusjami na temat zaprezentowanych treści. Przewidziano dużo czasu na interesujące, mniej lub bardziej formalne rozmowy, i to one były niejednokrotnie swoistym „gwoździem programu”. Pod tym względem jądwińska konferencja zdecydowanie korzystnie wyróżniała się spośród innych tego typu spotkań naukowych.

Na podstawie treści referatów, dyskusji oraz posterów można wyciągnąć kilka wniosków dotyczących aktualnego stanu wiedzy i badań związanych z problemem świadomości oraz nieświadomości. Po pierwsze, daje się zauważyć dość wyraźną dysproporcję pomiędzy liczbą badań nad procesami automatycznymi vs intencjonalnymi, z wyraźną przewagą tych pierwszych. Chociaż można powiedzieć, że odkrywając wpływ automatyzmów na zachowanie, dostajemy również pośrednio informacje na temat mniejszego znaczenia procesów świadomych, to wydaje się jednak, że większość prowadzonych eksperymentów jest „ustawiona” na detekcję procesów utajonych. Daje to wrażenie ich dużego znaczenia oraz pewnej dominacji w „walce o władzę” nad zachowaniem człowieka. Godnym zauważenia wyjątkiem są tu badania Doroty Karwowskiej, której udało się eksperymentalnie pokazać, w jaki sposób stan refleksyjności może

ograniczać podatność procesu oceniania na wpływ utajonego afektu. Wydaje się, że precyzyjne i spektakularne eksperymenty, prowadzone na przykład w paradygmacie afektywnego poprzedzania, wymagają jednocześnie uzupełnienia w postaci dobrze przemyślanych badań skoncentrowanych na procesach intencjonalnych – a tych, jak na razie, jest chyba zbyt mało.

Inny wniosek, który nasuwa się po konferencji, jest związany z teoretyczną podstawą badań prowadzonych nad automatyzmami. Wiele z nich wiarygodnie (dzięki metodologicznej precyzji) dokumentując efekty związane z procesami utajonymi, sprawia jednocześnie wrażenie słabego oparcia w solidnej teorii, która jest podstawą stawianych problemów i hipotez. Krótko mówiąc, wyniki eksperymentów – często bardzo wyraziste i jednoznaczne – stają się jakby celem same w sobie, nie służą zaś odpowiedzi na ważne teoretyczne pytania. Zakładając jednak, że autorzy takie pytania stawiali, należy stwierdzić niewystarczające odniesienia do teorii w przedstawianych raportach z badań. Być może jasność i wyrazistość uzyskanych wyników skłania bardziej do koncentracji na nich samych aniżeli na tym, na co w gruncie rzeczy wskazują.

Chociaż cel konferencji – próba lepszego zrozumienia relacji pomiędzy procesami świadomymi i nieświadomymi – został zrealizowany w stopniu, który wzbudza lekki niedosyt, należy oczekiwać oraz życzyć sobie i wszystkim zainteresowanym tym problemem, że będzie on podejmowany przy okazji kolejnych spotkań organizowanych przez Klub Psychologii Autonomicznej.

Wacław Bąk, Tomasz Jankowski
Institut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II